

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.432

© Лопатинський Ю.М., 2015

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Чернівці

СТАЛІЙ РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Розглядаються основні складові сталого розвитку на прикладі аграрного сектора України.

Ключові слова: сталій розвиток; аграрний сектор; Україна; євроінтеграція.

Постановка проблеми. Нелінійна динаміка сучасного світу зумовлює необхідність прийняття та, найголовніше, дотримання нової парадигми суспільного розвитку. Основою такої парадигми повинна стати концепція сталого розвитку, яка зведена на фундаменті праць багатьох попередників, у тому числі – вчення про ноосферу засновника і першого президента Української академії наук Володимира Вернадського. Подальші теорії та практика підтверджують об'єктивність та обґрунтованість застосування триєдиної концепції сталого еколого-соціально-економічного розвитку. Як відомо, узагальнення цієї концепції були зроблені на всесвітніх самітах Організації Об'єднаних Націй у 1992 та 2002 роках, а також доповнені у 2012 році на саміті, відомому як Ріо+20. У «Декларації тисячоліття» держави - члени ООН прийняли на себе зобов'язання щодо досягнення цілей розвитку тисячоліття у сфері миру і безпеки; охорони навколишнього середовища; прав людини, демократії та управління; захисту вразливих верств населення тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Крім діяльності міжнародних організацій, самітів, конференцій тощо, проблематиці сталого розвитку присвячені також праці ряду вітчизняних вчених, таких як В. Геєць, З. Герасимчук, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, М. Згуровський, Л. Мельник, В. Трегубчук, В. Шевчук та ін. Стосовно сталого розвитку саме аграрного сектора, то тут вагомі напрацювання О. Бородіної, Ю. Лупенка, Т. Осташко, О. Попової, І. Прокопи, П. Саблука, О. Шпикуляка, О. Шубравської, В. Юрчишина та ін.

Формулювання цілей статті. Важливість реалізації концепції сталого розвитку, з одного боку, та складності її реалізації у вітчизняному аграрному секторі, з іншого, зумовлюють завдання подальших наукових досліджень у цьому напрямі. Особливої актуальності зазначена проблематика набуває з урахуванням прийняття Стратегії «Європа 2020» та вітчизняної Стратегії сталого розвитку «Україна - 2020».

Зміни клімату планети, зростання загальної чисельності населення та, водночас, відсутність ознак подолання бідності посилюють актуальність політики сталого розвитку.

Викладення основного матеріалу Поняття сталого розвитку трактують по-різному; ми дотримуємося класичного підходу, запропонованого Всесвітньою комісією з навколишнього середовища та розвитку ООН ще у 1987 році, згідно з яким сталій розвиток – це розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, проте не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [1]. Такий розвиток передбачає рівновагу насамперед трьох складових: економічної, екологічної та соціальної. Вважаємо їхню роль настільки вагомою, що вони можуть бути визначені як детермінанти сталого аграрного розвитку. Крім зазначених, до базисних детермінант відносимо інституційну. Звісно, рівновага можлива при збалансуванні інтересів усіх дійових осіб національної економіки, що зумовлюється сукупністю додаткових факторів і умов сталого розвитку, таких як інформаційні, інноваційно-технологічні, політичні та інші.

Така взаємопов'язаність багатьох складових сталого розвитку зумовлює міждисциплінарність підходів до його дослідження, водночас не зменшуючи теоретико-методологічних проблем. Так, частина науковців вважає суперечливим саме сполучення категорій сталості та розвитку. Є застереження і щодо застосування самого терміна «сталій», замість якого пропонуються й інші позначення, такі як «зрівноважений», «збалансований», «гармонійний», «стійкий», «екорозвиток» та інші. Частково різні термінологічні трактування зумовлюються не тільки сутністю, але й підходами до перекладу вихідного англійського терміну «sustainable». Наприклад, у польській науковій думці використовується відповідний термін «zrównoważony», у російській – «устойчивый». Усе більшої популярності набуває термін «зелена економіка». Зазначимо, що у вітчизняній науці закріпилася саме категорія «сталій розвиток», яку використовуємо і ми.

Підтвердженням актуальності та ролі концепції сталого розвитку є увага, яка їй приділяється в окремих країнах і політико-економічних об'єднаннях, як Європейський Союз. Яскравим

прикладом є нова європейська стратегія соціально-економічного розвитку на період до 2020 року – «Європа 2020: стратегія розумного, сталого та всеохоплюючого зростання» [див., зокрема, 2].

Як відомо, Стратегія покликана зробити ЄС економічно потужнішим, а громадян – заможнішими, зусилля мають бути сфокусовані на розвитку конкурентності Європейського Союзу, продуктивності, потенціалу зростання та економічного зближення.

Стратегія «Європа 2020» концентрується на таких ключових факторах зміцнення економіки:

- *Розумне зростання*: розвиток економіки, заснований на знаннях та інноваціях;

- *Стале зростання*: формування економіки, заснованої на доцільному використанні ресурсів і врахуванні екологічних складових, розвиток так званих «зелених» технологій, плани щодо подальшої боротьби зі змінами клімату;

- *Усеохоплююче зростання*: сприяння підвищенню рівня зайнятості населення, досягнення соціальних стандартів, зниження рівня бідності, формування соціально одноріднішого суспільства.

Стале зростання визначається Стратегією «Європа 2020» як просування ідеї доцільнішого використання природних ресурсів, поліпшення екологічної ситуації та конкурентоспроможності в економіці.

Загалом вважається, що концепцію сталого розвитку переважно відстоюють екологи, тож економісти мають свій погляд на питання, оперуючи здебільшого теорією економічного зростання (розвитку). Як відомо, теорія економічного зростання передбачає збільшення споживання ресурсів, концепція сталого розвитку ратує за зменшення (ощадливе) споживання. Тож як компроміс у Стратегії «Європа 2020» передбачене всеохоплююче зростання – економіка високого ступеня зайнятості населення, яка прагне до економічного, соціального та територіального об'єднання. У центрі уваги повинна бути людина. Усеохоплююче зростання економіки розкриває перед людьми нові можливості за допомогою високого рівня зайнятості, інвестицій в знання та навички, боротьби з бідністю та вдосконалення ринку праці, навчання та соціального захисту. Закономірно, що впровадження зазначених підходів вимагає формування відповідних інституційних умов.

Стосовно України, то тут ситуація щодо сталого розвитку ще не зовсім сприятлива. Загрозливими є:

- економічна обмеженість;
- соціальна нерівність;
- екологічні проблеми;
- інституційна недосконалість.

Тақ, на інституційному рівні відсутні основні стратегічні документи, прийняті в більшості країн Європи, наприклад, як Національна стратегія сталого розвитку чи окремих Закон, присвячений сталому розвитку. Ситуація ускладнюється тим, що у структурі органів державної влади відсутнє міністерство чи відомство, або окремих підрозділ, відповідальний суто за політику сталого розвитку та виконання Україною взятих на себе щодо цього зобов'язань. Створені раніше консультативно-

дорадчі органи при Раді національної безпеки і оборони, при Кабінеті Міністрів, при Президенті України виявилися неефективними і були ліквідовані. На цьому фоні виразна опортуністична поведінка окремих економічних агентств.

Після підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом ще більш актуальним стає питання щодо визначення пріоритетів і орієнтирів сталого розвитку країни. Вельми корисним у цьому плані може бути досвід Польщі, адже ми мали спільне командно-адміністративне минуле. Польща досягла дуже вагомих успіхів, у тому числі у зміні принципів функціонування соціально-економічної системи. Україні поки що бракує саме механізмів забезпечення сталого розвитку. Це актуально ще й тому, що процес запровадження та реалізації концепції сталого розвитку безпосередньо пов'язаний з технологічними укладами, має сприяти їхній зміні (переходу на вищий щабель розвитку).

Як негативний приклад тут можна навести рівень енергоспоживання (на одиницю валового внутрішнього продукту), який в Україні (за оцінками Світового банку) майже вдвічі перевищує середній показник у Європі та майже в чотири рази вищий, ніж у Польщі [3], що зумовлено низькими темпами реструктуризації української економіки.

Засобом розв'язання проблеми модернізації економіки України можуть стати інвестиції, але і тут результати не дуже втішні. Так, загальний обсяг залучених прямих іноземних інвестицій з початку 1990-х років в Україні приблизно утричі менше, ніж у Польщі. У цілому, незважаючи на однакові можливості країн на початку перехідного періоду, з роками рівень доходів України та Польщі став значно відрізнятись: дохід на душу населення в Польщі майже вчетверо перевищує відповідний показник в Україні [3]. Зазначене зумовлює необхідність структурних та інституційних реформ в Україні, як цілком прийнятний варіант – за зразком польських.

Невисокий рівень конкурентоспроможності української економіки, структурні перекося, екстенсивний розвиток на застарілих технологіях, нерациональне та неефективне використання ресурсів, недбайливе ставлення до навколишнього середовища, низький рівень продуктивності та недостатній – оплати праці, як наслідок – обмежений соціальний захист у сукупності стримують процес сталого розвитку в Україні. Така багатоскладовість зумовлює доцільність дослідження процесу сталого розвитку з позицій системного підходу з урахуванням того, що сам процес динамічно змінює властивості економічної системи та має нелінійний характер. Отже, перехід на концепцію сталого розвитку вимагає, з одного боку, інновації та інвестицій, з іншого – ефективної взаємодії зацікавлених сторін.

Особливо це актуально для аграрного сектора України, який має вагомий позиції у структурі національної економіки, виробляючи понад 9% ВВП країни, забезпечуючи зайнятість 17,5% від загальної кількості зайнятого населення та понад чверть вітчизняного експорту (у 2013 році) [4; 5]. Обсяги валової продукції вітчизняного сільського господарства у 2013 р. збільшилися на 13,3%; за

попередніми статистичними даними, у 2014 р. індекс обсягу вітчизняного сільськогосподарського виробництва порівняно з 2013 р. становив 102,8%, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – 104,1%, у господарствах населення – 101,2%. Отже, у складних умовах останніх років, сільське господарство України – єдиний сектор економіки, який демонструє позитивну динаміку. Проте цей ріст значною мірою екстенсивний, а, наприклад, експорт значною мірою сировинний.

Водночас український аграрний сектор відзначається доволі суттєвим внеском у забруднення навколишнього середовища, демонструє негативні зовнішні ефекти – екстерналії. Так, частка аграрного сектора у забрудненні та деградації довкілля становить понад третину загального обсягу деструктивного впливу. Ресурси аграрного сектора вкрай виснажені, а сам він потребує суттєвої модернізації.

Разом із викидами шкідливих речовин від діяльності аграрного сектора спостерігається суттєве погіршення земельних ресурсів в Україні, що характеризується такими проблемами: руйнуванням структури ґрунту, водною та вітровою ерозією, підкисленням, засоленням та ін. Негативним чинником є від'ємний баланс поживних речовин у ґрунті та значний відсоток розораності земель. До цього додається засилля монокультур, зменшення біорізноманіття, недостатність сівозмін тощо. Надлишкова хімізація сільськогосподарства забруднює як ґрунт, так і водойми. Тож екосистема використовується як сировинний придаток процесу виробництва.

При характеристиці виробничої системи дотримуємося думки про асиметричну структуру українського аграрного сектора, який узагальнено можна представити трьома групами товаровиробників:

- понад 4 млн. особистих селянських господарств, на які, не зважаючи на зменшення, припадає 46% валової продукції сільськогосподарства України (за статистичними даними 2013 року);

- дрібні та середні підприємства, фермерські господарства, які повинні слугувати основою сталого розвитку, проте нею не стали;

- великі сільськогосподарські підприємства (агрохолдинги), які демонструють економічне зростання, консолідуючи земельні та інші ресурси. Так, під контролем агрохолдингів – майже 28% сільськогосподарських угідь, що перебувають у використанні аграрних підприємств [5].

Перша та друга групи залежні від економічної влади постачальників ресурсів і покупців сільськогосподарської продукції, підтримуючих інфраструктурних одиниць, таких як банки та ін. При цьому представники першої групи не тільки не мають ресурсів для забезпечення сталого розвитку, але й у більшості випадків напевно про нього взагалі не чули. Якщо вони і забезпечують елементи сталості, то насамперед через відсутність коштів на мінеральні добрива та хімічні засоби. Водночас, економічні результати та соціальні параметри тут доволі низькі. Сільське населення в Україні – це сегмент найбільш бідного населення з найнижчим

рівнем освіти, соціального захисту, з найгіршими умовами життя, високим рівнем смертності тощо.

Виробники третьої групи (агрохолдинги) мають можливість для забезпечення умов сталого розвитку, проте здебільшого концентруються на економічній складовій своєї діяльності, спеціалізуючись насамперед на вирощуванні та експорті зернових і технічних культур. Ця група вже може здійснювати економічний вплив на ситуацію в аграрному секторі національної економіки, що і робить у своїх інтересах.

Зауважимо, що в умовах мораторію на купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення в Україні значні обсяги земельних масивів орендуються, що не мотивує наймачів до бережливого ставлення до земельних ресурсів, а механізми примусу до цього відсутні. Наприклад, за статистичними даними, у 2013 році понад 15% підприємств взагалі не мали сільськогосподарських угідь, а близько половини підприємств володіли сільгоспугіддями площею до 50 га (на одне підприємство), маючи у сукупності близько 3% площі усіх сільгоспугідь [5].

Чітко визначені та регламентовані права власності на землю виконують і соціальну функцію, забезпечують потужні стимули для власників і орендарів щодо використання землі на постійній основі, впровадження передових систем землеволодіння, диверсифікації систем землеробства, ширшого використання біологічного та генетичного потенціалу рослин і тварин, оптимізації використання мінеральних добрив і хімічних пестицидів. Для цього в Україні має бути завершена земельна реформа, що заохочуватиме суб'єктів економіки вкладати кошти в орендовані та власні земельні ділянки, захищені правом власності.

Серед елементів концепції сталого розвитку аграрного сектора варто виокремити поліпшення управління природними ресурсами, зменшення залежності сільськогосподарського виробництва від обсягів споживання ресурсів тощо.

На рівні виробничих одиниць важливим є заохочення до сучасного сталого сільськогосподарського виробництва з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища. Цьому має сприяти поширення застосування методів екологічно зорієнтованого, зокрема органічного виробництва, та використання біотехнологій. Вагома роль належить впровадженню досконалішої сільськогосподарської інфраструктури, включаючи наявність дієвих дорадчих служб.

У системі комплексних заходів щодо активізації сталого розвитку аграрного сектора вагома роль уряду, який розробляє та реалізує політику і плани розвитку, відповідні інструменти стимулювання та впливу, забезпечує оцінки ризиків і впровадження системи раннього попередження, організацію контролю якості продуктів харчування та гарантування продовольчої безпеки країни.

Своє структуроутворююче місце займає також сільське співтовариство, яке координує розвиток місцевих організацій і нарощування потенціалу участі суб'єктів в управлінні аграрним розвитком.

Мета подальших українських аграрних реформ

– досягнення європейських стандартів, роль яких в Україні визнана. При цьому вагомим є досвід сусідньої Польщі, яка йшла схожим шляхом. Наприклад, як відомо, 2014-й рік – ювілейний з часу приєднання польського аграрного сектора до Спільної аграрної політики (САП) Європейського Союзу. Свого часу польські аграрії висловлювали значне занепокоєння щодо спільного з ЄС аграрного ринку. Фактично ж вони у числі тих суб'єктів економіки, які отримали найбільші вигоди від приєднання Польщі до ЄС; у польському аграрному секторі відбуваються суттєві структурні та організаційні зміни. Тож досвід Польщі дуже цікавий щодо окреслення перспектив розвитку українського аграрного сектора. У цілому ж, за оцінками польських соціологів, 81% дорослого населення позитивно оцінює членство Польщі в ЄС.

При цьому Стратегія «Європа 2020» стосується не тільки держав ЄС, але також слугує хорошим орієнтиром для держав - кандидатів і сусідів ЄС, які можуть формувати свою політику, спираючись на запропоновані стратегією цілі та завдання.

Саме реформи – це шлях до сталого розвитку. На цьому наголошується в схваленій Указом Президента України Стратегії сталого розвитку «Україна - 2020» [9], яка стосується розвитку країни і де зазначається необхідність зламу неофеодальної політико-економічної моделі, пагубний вплив якої відчутний і у сільському господарстві, наприклад у частині доступу до державних ресурсів аграрного розвитку. Має запанувати порядок відкритого

доступу, який поставить усіх учасників ринку в рівні умови. Кінцеві плани амбітні – подання заявки на членство в ЄС у 2020 році.

Потреби для реалізації таких планів не менш масштабні. Так, за оцінками, український аграрний сектор потребує 70 млрд. дол. США на модернізацію, тоді за 7 років Україна зможе стати світовим лідером у виробництві агропродовольчої продукції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Реалізація концепції сталого розвитку як в аграрному секторі, так і в економіці України в цілому вимагає системного підходу з урахуванням динамічності та нелінійності сучасного суспільного розвитку. Першочергова увага повинна бути спрямована на базисні детермінанти сталого аграрного розвитку: економічну, соціальну, екологічну, інституційну. Організаційно-економічні та технологічні складові сталого розвитку вітчизняного аграрного сектора мають бути удосконалені на інноваційній основі. Але, без синергетичної взаємодії заінтересованих сторін досягнути бажаного результату проблематично.

У цілому ж ідея сталого розвитку й досі лишається скоріш ідеологією, політикою, організуючим принципом. Звісно, концепція сталого розвитку не самоціль, але послідовність кроків у напрямі, в якому неодмінно треба йти. Розробка конкретних заходів і етапів їхньої реалізації може становити завдання подальших наукових досліджень.

Список літератури

1. Report of the World Commission on Environment and Development : *Our Common Future*. – Oxford: Oxford University Press, 1987. – 300 p.
2. Європа 2020 : стратегія розумного, стійкого і всеосяжного зростання. – К. : Федерація роботодавців автомобільної галузі України, 2014. – 21 с.
3. Україна: проблеми та перспективи розвитку приватного сектору. – Світовий банк, 2014. – 104 с.
4. Україна у цифрах. 2013 : Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 240 с.
5. Сільське господарство України. 2013 : Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 390 с.
6. Будущее, которого мы хотим. Итоговый документ Конференции ООН по устойчивому развитию Рио+20 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/66/288&Lang=R
7. Цілі розвитку Тисячоліття. Україна – 2013. Національна доповідь. – К. : Міністерство економічного розвитку і торгівлі України / ПРООН, 2013. – 178 с.
8. Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020», схвалено Указом Президента України від 12 січня 2015 року №5/2015.

Аннотація

Юрій Лопатинський

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ АГРАРНОГО СЕКТОРА НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

Рассматриваются основные составляющие устойчивого развития на примере аграрного сектора Украины.

Ключевые слова: устойчивое развитие; аграрный сектор; Украина; евроинтеграция.

Summary

Yurii Lopatynskiy

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF NATIONAL ECONOMY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

The basic components of sustainable development in the case of the agricultural sector of Ukraine are considered.

Key words: sustainable development; agricultural sector; Ukraine; European integration.